

к. п. н. Зозуля І. Є, к. філол. н. Присяжна О. Д., Новак О. М.

Вінницький національний технічний університет, Україна

РОЗВИТОК ІДЕЙ ПОЛІКУЛЬТУРНОСТІ В УКРАЇНІ

Перебування іноземців на нашій території має тривалу історію та є складовою різноманітних міжнаціональних та міжконфесійних контактів, що характерні для історії України. Власне формування української нації відбувалося за умов тісної взаємодії з представниками різних етносів та культур. Історично-культурне довкілля, в якому перебувала Україна протягом століть, було надзвичайно різноманітним. Ситуацію з українським життєвим простором не можна охарактеризувати, беручи до уваги лише такі поняття як Схід і Захід, Північ і Південь. За гіпотезою українського історика Я. Дашкевича, територію України можна віднести до так званого Великого кордону – культурного пограниччя між групами цивілізацій.

Сьогодні питання культури та полікультурності є об'єктом дослідження різних наук, зокрема філософії, етнографії, культурології, соціології, історії, психології. Власне проблема полікультурності стала предметом уваги філософів порівняно недавно – з другої половини ХХ ст. Це пов'язано з тим, що на цей час припадає зростання процесів глобалізації, взаємопроникнення, зіткнення культур і цінностей. За таких умов зросло значення діалогу й конструктивної взаємодії різних культур. Філософський аспект цієї проблеми розкрили російські філософи М. Бахтін та В. Біблер, які розробили концепцію діалогу культур. Єдність національного й загальнолюдського в культурі досліджували В. Барановський, Г. Батіщев, питання соціокультурної й етнічної толерантності – С. Кримський та Н. Петрук.

Що стосується сучасного українського суспільства, то воно є полікультурним, бо об'єднує людей різних національностей з усіма формами взаємодії та взаємовпливів. На це вказує один із найвидатніших славістів світу С. Грачотті. За його словами, сьогодні українці, з одного боку, повинні зберегти культ коріння, історії, утримати увагу до своїх традицій, а з іншого –

дотримуватись ідеї концептуального плюралізму. Тобто вони мають залишатися вірними національному культурному корінню й культивувати концепцію плюралізму. Україна, на думку вченого, – унікальна країна. Вона не є суто Заходом, Північчю, Півднем чи Сходом, а всім разом. Україна є живим прикладом культурного співжиття та співіснування, який може слугувати моделлю для всієї Європи [2, с. 30–32].

Через територію України до кінця XVIII ст. проходили, як наголошує Я. Дашкевич, кілька важливих природних й антропогенних кордонів: біологічний – між степом і лісом, гідрографічний – між басейнами Чорного та Балтійського морів, соціально-економічний – між кочівництвом і осілим хліборобством, етноконфесійний – між слов'янами-християнами й тюрками-язичниками (згодом мусульманами), культурний – між цивілізаціями Заходу, тобто широко взятої Європи, і Сходу – не менш широко взятої Азії. Протягом століть це були дуже тісні політичні, воєнні та культурні контакти [16, с. 25–26].

Перші дані про іноземців містяться вже в «Повісті минулих літ». Там дано детальну характеристику народів світу, своєрідний етнографічний опис. Класифікацію народів автор зробив на основі біблійної генеалогії, давши опис і самих слов'ян. Через половців, нехристиян, у літописній розповіді світ чужинців порівнюється зі «своїм», християнським, світом. Головне протиставлення між «своїми» і «чужими» здійснено не за етнічною, а за релігійною ознакою. Разом з тим у той час обережне ставлення до іноземців поєднувалося в суспільній свідомості з готовністю до контактів, відкритості. Міжнародні зв'язки Київської Русі були досить широкими. У містах було багато іноземців. У той час, коли Середземне море перебувало під арабським пануванням і впливом (а пізніше – під турецьким), і головний шлях торгових зв'язків західних та східних країн (аж до ери хрестових походів) пролягав через Дніпро (славнозвісний «шлях із варяг у греки»), Україна була головним регіоном торгівлі Заходу зі Сходом. Саме через українські землі, через басейн Дніпра не одне століття проходила головна торгова артерія Європи, що

пов'язувала тогочасний Захід із Візантією і далі – з Кавказом і Середньою Азією[8, с. 513].

За князівських часів українські землі перебували під впливом різних релігійних течій: зі сходу – мусульманство та юдейство (відповідно волзькі болгари і хозари), з півночі – варязьке язичництво, з півдня і заходу – християнство у візантійській і латинській формах. На руських землях знайшли собі прихисток вірмени, які тікали від ісламського гноблення на батьківщині, вічно мандруючі євреї тощо. Саме через це давньоруське суспільство відрізнялося відкритістю, широтою міжетнічних контактів та міжнародних зв'язків.

У XIV–XVI ст. спільним надбанням народів Великого князівства Литовського став розвиток торгівлі за рахунок налагодження зв'язків між північню Європи та Середземномор'ям, спільно вироблена литовсько-руська правова система і законодавчі акти (Литовські статuti). У цей час Києво-Віленське відгалуження православ'я значною мірою послужило як каталізатором культурного розвитку, так і фактором підтримання традицій. У часи Великого князівства Литовського його народи – майбутні литовці, білоруси, українці – набули першого масштабного досвіду співіснування спільнот з різними віросповіданнями й традиціями в одній державній системі.

У XVI ст., на час Люблінської унії, Польща переживала загальне піднесення. Це був період правління Зигмунда II Августа (1548–1572), котрий називають «золотим віком» Польщі, добою найвищого розквіту її політичної культури. Польське королівство у середині XVI ст. було чи не єдиним острівцем громадянського миру та внутрішньої злагоди на тлі кривавих конфліктів, що вирували у тогочасній Європі. Православним і протестантам Великого князівства Литовського не могла не імпонувати конфесійна толерантність, програмові гасла якої в ухвалах польських сеймів звучали так: «Вільно кожному вірити відповідно до свого сумління». [16, с. 197–198].

У цей час Україна витворила специфічний, власне, європейський варіант православ'я. Україна XVI–XVII ст. – Україна Костянтина Острозького, Петра

Могили, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи – була частиною польського, а отже, європейського культурного кола. **Полікультурність і поліконфесійність** сприяли розвитку толерантності, діалогу. Релігійну толерантність у цей час, на думку Н. Яковенко, «можна вважати не так результатом продуманої політики, як стихійним наслідком, по-перше, етноконфесійної строкатості населення, а по-друге – політичної кон'юнктури, яка змушувала рахуватися з релігійною традицією більшості мешканців» [15, с. 234].

Отже, можна стверджувати, що українці приречені на толерантність. Така ситуація склалася ще й з об'єктивних причин, зокрема вагому роль відіграло розташування України поміж різноманітними релігійними центрами впливу. Державна політика фаворитизації одних конфесій ціною дискримінації інших шкодила всім, перш за все державі та її улюбленцям. Натомість мирне співіснування релігій лише сприяло взаємозбагаченню. Обравши неконфліктний варіант вирішення релігійних проблем, наші предки заклали передумови нинішнього шанобливого ставлення до інших конфесій. Попри панування церкви Володимирового хрещення, українські землі стали «місцем зустрічі» різних конфесій і релігійних течій. В Україні неможлива агресивна риторика засудження всіх, хто не належить до «канонічного», «єдиновірного» сприйняття Бога. Історичним результатом цього періоду стало те, що, на думку культуролога О. Пахльовської, розвиваючись у руслі європейської багатокультурності, відкритості до інших вимірів, Україна засвоїла категорію «Інший».

В часи перебування України у складі Речі Посполитої Україною цікавилися культурно-освітні діячі, сюди охоче навідувались, тут вільно проживали й творили відомі представники європейської ренесансної культури – Філіп БуонаккорсіКаллімах, Юлій Помпоній Лет, Конрад Цельтіс, Ієронім Празький, Ян Лятос, Кирило Лукаріс, Мелетій Пігас, Никифор Параскез. Осідали вони переважно у Львові й Острозі. Поряд із цими містами головними центрами культурного та наукового життя були Київ, Перемишль, Замостя.

Яскравим феноменом була й мовна комунікація у старій (давній) Україні, населення якої не мало особливих проблем ні з польською, ні з кримськотатарською, ні з молдавською, російською чи турецькою мовами. У програмі Києво-Могилянської академії викладали слов'янську, грецьку, польську, латину, німецьку, французьку та давньоєврейську мови. Щодо цього український історик та громадський діяч Я. Ісаєвич зазначає, що єрусалимський патріарх Паїсій, відвідавши Київ у 1649 р., відзначав, що викладачі колегіуму навчали своїх вихованців «слов'янській як притаманній їм, латинській як благопотрібній їм, живучим між латинами, і частково грецькій» мов [4, с. 570].

Зв'язок Києво-Могилянської академії з представниками інших культур здійснювався різними способами. Можна говорити про два їхніх спрямування. В одному вона виступає переважно як сторона, що вивчає, переосмислює та сприймає, а в іншому – як сторона, що випромінює культурні впливи та сприяє розвитку духовного життя інших народів. Перші стосуються переважно зв'язків Києво-Могилянської академії з установами й культурними діячами Західної Європи, другі – східних та південних слов'ян (Росії, Білорусії), деяких інших слов'янських народів (Сербії, Болгарії), а також новонавернених представників азійського населення. В цих двосторонніх міжнародних зв'язках Києво-Могилянська академія, зберігаючи й модифікуючи відповідно до потреб часу, передусім розвитку наук і суспільного поступу, православні традиції духовного життя, виступила як посередник між культурами Заходу і Сходу.

На Запоріжжі також жили представники різних національностей. За словами дослідника історії українського козацтва Д. Яворницького, «в Сичи можнобыловстретитьвсякиенародности, чуть ли не всегосветавыходцев, как то: украинцев, поляков, литовцев, белоруссов, великоруссов, донцев, болгар, волохов, черногорцев, татар, турок, жидов, калмыков, грузин, немцев, французов, итальянцев, испанцев и англичан» [14, с. 143]. Вони брали участь у бойових походах, були в числі козацької старшини й навіть дехто ставав гетьманом.

Отже, очевидним на сьогодні є те, що у сучасному українському

суспільстві відносини між представниками різних культур, етнонаціональних і релігійних груп будуються, переважно, на основі рівноправності, толерантності, взаємоповаги й визнання рівноцінності кожної з них.

Щодо полікультурного виховання, то безпосередньо інтерес до нього виявляли різні галузі наукового знання ще з стародавніх часів. Окремі ідеї полікультурного виховання було висловлено ще тоді, коли педагогіка не виокремилася в самостійну науку. Вперше ідею про самоцінність особистості було висловлено на Стародавньому Сході. Буддисти у VI столітті до н. е. заперечили кастовий принцип брахманізму, вказали на необхідність терпимості, тобто толерантності, до інших людей, навіть представників нижчих каст, поваги до всього живого (джайнізм).

У європейській думці багато уваги проблемам морального виховання приділяв Сократ (470–399 р. до н. е.). У своїх бесідах він говорив про необхідність розрізняти добро й зло, дотримуватись моральних цінностей і законів. Сократ не тільки проголосив необхідність просвітлення мудрості в усіх людях, а й розробив прийоми її досягнення. Як зазначає український філософ та культуролог С. Кримський, цими прийомами, чи «повивальним мистецтвом», за висловом Сократа, є принципи діалогу та іронії. Сократ вважав за доцільне повністю прийняти думку антагоніста і, виходячи з його ідей, самого його привести до протиріччя чи до узгодженої думки. Таке ідейне змагання грецький мудрець називав діалогом [9, с. 352].

В епоху Відродження ідеї полікультурного виховання розроблялися в контексті ідей гуманізму. Мислителі цього часу, зокрема Е. Роттердамський (1467–1536) і Т. Мор (1478–1535), відстоювали ідеали природної рівності людей та волі віросповідання. У цей час сформувалися ідеї природодоцільного виховання, демократизації системи навчання, антропоцентризму, тобто розгляду людини як вищої цінності. М. Монтень (1533–1592) одним з перших звернув увагу на необхідність релігійної терпимості. Філософ вважав основною перешкодою розвитку людини вузькість її кругозору.

Із XVIII століття в європейських країнах почали вивчати питання мирного

співіснування між народами. У Франції представник порівняльної педагогіки М.-А. Жульєн Паризький довів, що тісні освітні контакти між країнами допомагають порозумітися і на політичному рівні. Пізніше ідеї полікультурного виховання висловлювали британський історик, культуролог А. Тойнбі, представники Бременської школи реформаторської педагогіки Л. Гурлітт, Ф. Гансберг, Г. Шаррельман та ін. Німецький вчений М. Курніг указував на необхідність міжнародного єднання у сфері освіти. Вчений у 1904 р. писав: «Кожна нова війна, яку ведуть народи або до якої вони готуються, – це результат того, що немає міжнародного єднання у сфері освіти» [9, с. 71].

У нашій країні у XV–XVII ст. також поширюються ідеї гуманізму, зокрема ідеї громадянського гуманізму – патріотизму, свободи особистості, гідності людини, громадянського служіння, спільного блага та ін. Про це сказали перші українські гуманісти С. Оріховський-Роксолан, Ю. Дрогобич, П. Русин. Вони знали латинську мову, навчалися в європейських університетах, у своїх творах подали нове розуміння людини-особистості, гордість за працю, за свій рід і батьківщину, бажання прославляти її у світі. Зокрема Павло Русин із Кросна (бл. 1474–1517) був прихильником концепції природного права, особистої свободи індивіда, свободи совісті, слова, віри, права керуватися власним розумом, справедливості, толерантності. Станіслав Оріховський (1513–1566) одним з перших розвинув теорію природного права у трактаті «Про природне право», «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу». Він виокремлював право власності, рівних можливостей, дотримання договорів; право на життя, мир, злагоду в суспільстві; право на справедливість, на шлюб. Відсутність або порушення цих прав, на його думку, є свідченням дикості, варварства, деспотизму й суперечить природному праву. Учення українських мислителів про державу й управління нею були спрямовані на користь усіх станів, на досягнення суспільного блага. Особливо переймалися українські мислителі ідеєю рівності представників усіх станів перед судом і законом. Щодо цього, наприклад, погляди С. Оріховського еволюціонували від християнської ідеї рівності всіх людей перед Богом до визнання правової

рівності.

Загалом надбанням епохи Відродження було обґрунтування ідеї толерантності – шанобливого ставлення до чужих думок, вірувань, поглядів представників інших народів.

Сучасні філософи продовжують досліджувати проблеми взаємодії між людьми. Вони визначають, що стосунки мають базуватися насамперед на визнанні унікальності кожної культури, на рівноправному діалозі, який веде до взаємозбагачення й розвитку культурних спільнот. Філософія розглядає культуру як світ, в якому людина знаходить себе, а людство як цінність, яка складається із рівноцінних культурних спільнот, що мають будувати відносини у вигляді діалогу культур. Зокрема С. Кримський, розмірковуючи про виклики духовності ХХІ ст., зазначає, що «становлення загальнолюдських цінностей є не виходом за межі національного, а розкриттям загальних початків духовності націй як суб'єктів світової історії. Кожна нація з необхідністю переломлює універсальне у своєму національному досвіді» [9, с. 351]. На думку вченого, «розкриття досягнень національного життя поєднується в духовних інтенціях ХХІ століття з актуалізацією універсальних цінностей світової цивілізації. Наприклад, усвідомлення того, що «всі ми члени один одного», тобто ідеї любові до ближнього, є радикальною, наскрізною вимогою для всієї історії християнства. Але зараз вона діє в контексті нового почуття глобальності, відчуття зв'язку з іншим як сенсу життя у співтоваристві людства» [9, с. 352]. С. Кримський підкреслює, що у наш час дотримання одних десяти заповідей недостатньо. «З висоти вимог ціннісного сходження утверджується в ХХІ столітті й принцип толерантності. Його духовна суть, що відповідає завданням часу, зводиться не стільки до гасла терпимості, скільки до вимог розуміння іншого» [9, с. 352]. Одночасно, зазначає вчений, толерантність у сучасному світі сполучається із утвердженням цінності особистості та її вимог.

Етнографічні та культурологічні дослідження вивчають історичні фактори міжетнічної взаємодії, типи етнічної ідентичності (Хв. Вовк, В. Щербаківський, М. Юрій), поліетнічність художньої культури українського суспільства

(І. Ляшенко), механізми культурної диференціації та національно-кореневе й універсальне в художній культурі (Н. Корнієнко). Культурологія, яка досліджує походження, типологію культури, звертає увагу також на проблеми діалогу культур у полікультурному середовищі. Діалог, у цьому випадку як форма спілкування, потребує глибоких знань про духовну структуру та інтелектуальну систему суспільства. Культурологія визначає такі передумови забезпечення розуміння іншої культури, «діалогу культур»: визнання того факту, що в світі немає культури, яка б не мала жодної спільної риси зі світовою культурою; подолання бар'єрів, що виникають під час переходу із однієї культури в іншу; позбавлення «образу ворога» [11, с. 323–331].

Історична наука досліджує процеси становлення та розвитку полікультурного середовища у часі та просторі, вона допомагає зрозуміти наслідки впливу однієї культури на іншу. У наш час важливе значення має глибоке переосмислення минулого, активізація історичної пам'яті як невід'ємної частини суспільної свідомості та формування громадянського полікультурного суспільства. Питання організації освіти на основі принципу мультикультурності розглядає у своїх роботах Н. Яковенко. Дослідниця доводить важливість врахування в давній історії України та відображення у сучасних підручниках фактора Сходу, зокрема візантійського, російського та тюркського. «Кожен зі «Сходів» залишив у ній сліди, які химерно перемішувалися як між собою, так і з репліками «Заходу». Яскравим прикладом цього, на думку Н. Яковенко, є те, що у шкільній, інтелектуальній та політичній культурі української еліти XVI–XVII століть домінувала «західна» модель цінностей, тим часом як тип мислення й далі чітко тримався візантійської матриці, а лицарська субкультура тієї-таки еліти мала явні ознаки тюркської традиції, а ще виразніше степовий Орієнт зафіксований у генотипі, пріоритетах життєвого укладу, типі господарювання, побутовому еталоні «красивого», одязі, топонімах та аноротопонімах та ін. [15, с. 264].

Соціологія досліджує відносини між соціокультурними спільнотами, людиною та суспільством, структуру, рівні, механізми, системи взаємодії

культур, а також проблеми взаємодії та взаємовпливу в полікультурному просторі, особливості оцінки людьми іншої культури, формування національної ідентичності. Соціальні психологи вивчають такі характеристики етнічних груп, як ментальність, національний характер, етнічні стереотипи, національна свідомість, особливості психічного складу, основні причини міжнаціональних конфліктів, умови формування толерантних установок і поведінки людей, соціальних груп у сфері міжетнічних відносин. Національну та соціальну обумовленість поведінки особистості у своїх етносоціологічних та етнопсихологічних дослідженнях розкрили соціологи Ю. Арутюнян, Ю. Бромлей, В. Євтух, Т. Рудницька, Т. Стефаненко, М. Шульга. На сьогодні О. Хижняк ґрунтовно досліджує соціальну толерантність в теоретико-соціологічному вимірі, Д. Цимбал – особливості міжетнічної взаємодії в умовах великого міста.

Психологічна наука також вивчає проблеми міжкультурної взаємодії. Увага до цих питань була обумовлена масовими міграціями, що тривали у післявоєнні роки, коли люди мали адаптуватися до нового культурного середовища. Предметом дослідження психологів стали патологічні феномени, пов'язані з цим процесом, зокрема невротичні та психосоматичні розлади. Психологи звертали увагу на почуття задоволення, психічного добробуту та душевного здоров'я людей, які опинилися у новому для них середовищі. Предметом уваги психологів став також феномен агресії, що детермінована різними соціальними факторами, насамперед расовою, національною і культурно-соціальною приналежністю. Сьогодні соціально-психологічні особливості етнічної толерантності в полікультурному середовищі є предметом зацікавлення російських та українських психологів – О. Асмолова, Г. Балла, О. Леонтєва, М. Пірен, А. Скок. Психологи звертають велику увагу на питання підготовки індивідів до міжкультурних контактів. У цьому напрямку психологія має спільну мету з педагогікою.

У педагогіці основоположником полікультурного виховання можна вважати Я. Коменського (1592–1670). Його «Пампедія» – це програма

універсального виховання всього людського роду. Сам термін означає загальне виховання, бо йдеться про те, щоб «всі навчалися всього, всебічно». Важливою в програмі є думка про необхідність формування в дітей уміння жити в злагоді з іншими, виконувати взаємні обов'язки, поважати та любити людей [1, с. 2]. Я. Коменський говорив про необхідність виховання людяності: «Люди створені для взаємної користі, тому вони повинні бути людяні один до одного» [6, с. 277].

Вітчизняні педагоги, історики та громадські діячі постійно доводили необхідність полікультурного виховання учнів та студентів. Вони звертали увагу на важливість формування у них уявлень про різноманітність культур та їхній взаємозв'язок. Вчені вказували на необхідність розвитку в молодого покоління позитивного ставлення до культурних відмінностей народів світу, толерантності, гуманізму, поваги та взаєморозуміння, доводячи, що полікультурне виховання слід розглядати як шлях пізнання чужого через глибоке знання рідного.

Зокрема К. Ушинський вважав, що необхідно поєднувати виховання патріотизму з вихованням поваги до інших народів. На його думку, патріотизм є найважливішою ознакою кожної етнічної групи, але воно в жодному разі не означає ворожості до окремих народностей. К. Ушинський підкреслював, що справжній патріотизм можна виміряти лише готовністю працювати на благо всього людства. Вчений вказував на взаємозв'язок національного та загальнолюдського в педагогіці.

Відомий історик, педагог і літературний діяч М. Костомаров (1817–1885) пов'язував майбутнє вітчизняної школи з демократизмом, загальнодоступністю, гуманізмом й толерантністю. Він вказував на велике значення предметів історико-філологічної спрямованості [8, с. 31–34]. М. Костомаров вважав, що необхідно, щоб учні знали не тільки рідну мову, літературу, історію, а також вивчали загальнолюдські ідеї добра, краси, культури й науки. Учитель, на його думку, повинен допомогти учням зрозуміти зв'язок рідної культури з іншими [7, с. 32].

Видатний український публіцист, історик, філософ, літературознавець М. Драгоманов (1841–1895) розглядав питання полікультурного виховання в контексті взаємозв'язку та взаємовпливу національного й загальнолюдського. Він вважав, що потрібно прищеплювати дітям любов до батьківщини, традицій свого народу, почуття гордості за свою вітчизну. При цьому, на думку вченого, важливо заохочувати учнів до вивчення інших народів, формувати у них бажання жити в мирі та злагоді з ними. М. Драгоманов підкреслював, що взаємозв'язок між народами в жодному випадку не повинен означати поневолення одним іншого [10, с. 173–174]. Про співвідношення національного й загальнолюдського у вихованні М. Драгоманов пише у праці «Чудацькі думки про українську національну справу» словами Цицерона: «Проміж усім, що є почесного в людей, нема нічого славнішого і такого, що так далеко йшло, як товариство людей з подібними їм. Це товариство і ці взаємини інтересів, ця любов до людського роду починається з прихильності батьків до своїх дітей, далі обіймає родичів, приятелів, сусідів, росте в горожанина, котрий дбає о добро цілого міста і свого народу, розширюється на порубіжні нашому народи і закінчується товариством усього роду людського» [3, с. 63].

Український педагог С. Русова (1856–1940) вказувала на важливість для кожної нації знайомства з інокультурою. Вона зазначала, що мова, історія, література, народна творчість, моральні норми, етнічні канони, повір'я, релігійні погляди кожного народу стають удвічі вагомішими, коли до них звертаються представники інших культур [13, с. 148]. С. Русова вважала, що «національне виховання не стискає думки дитини у вузькому шовінізмі, навпаки, після правдивого національного виховання дитина звикає кохатися у народних скарбницях і шукати цих культурних скарбів у других народів; кохаючи ті скарби художні, наукові, моральні, які можуть стати їй найріднішими, бо не нав'язані збоку, а органічно прищеплені до душі. Така людина стане корисним робітником задля свого народу й широко буде розуміти вселюдський поступ» [12, с. 23].

Проблему поєднання національного й загальнолюдського, питання

етнокультурного та полікультурного виховання вивчав також російський педагог і психолог П. Каптерев. Він вважав, що необхідно розвивати в дітей почуття належності до всього людства. На думку вченого, не слід виховувати так, ніби «рідний народ – єдиний носій справжньої культури, а інші народи мають служити йому» [5, с. 421]. П. Каптерев вважав, що спочатку треба звертати увагу на національний ідеал, а потім – на загальнолюдський; при цьому необхідно розглядати досвід не одного народу, а багатьох, розглядати їхні ідеали й цінності.

Відомі педагоги А. Макаренко, В. Сухомлинський завжди писали про те, що виховувати дітей потрібно на основі сприйняття, розуміння, допомоги та любові. На думку цих педагогів, саме гуманістичні ідеї є основою полікультурного виховання, саме на їх основі можна сформулювати позитивні взаємини між етнічними, культурними, релігійними групами. Зокрема, В. Сухомлинський (1918–1970) вказував на важливість при становленні особистості таких якостей особистості, як громадянськість, моральність, толерантність, повага до загальнолюдських цінностей. На уроках, досліджуючи минуле й сьогодення, він намагався виховати у дітей почуття Вітчизни як рідного дому, здатності співпереживати іншим людям. В. Сухомлинський говорив, що глибока зацікавленість у долі інших людей формується ще в підлітковому віці. Для цього в Павлишській школі великий педагог створив хрестоматію моральних цінностей, у якій було описано визначних людей та їхні моральні подвиги. На цих прикладах учні вчилися розуміти сутність моральних цінностей.

Узагальнення й аналіз наведених наукових джерел дозволяє стверджувати, що проблеми міжкультурної взаємодії були предметом постійної уваги представників різних наук ще з давніх часів. Встановлено, що для ефективної міжкультурної комунікації необхідні певні якості людини. Насамперед йдеться про терпимість (С. Оріховський), визнання рівності людей від народження, доброту, гуманність, мудрість, справедливість, чесність, моральність, співчуття

(Сократ, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Г. Сковорода, С. Кримський), громадянськість (П. Русин, М. Драгоманов, В. Сухомлинський).

Отже, ми дійшли висновку, що полікультурне виховання – явище історичне, соціально-побутове й духовне. Воно спрямоване на творення культурної аури людини, виховання в неї поваги до людей іншої національності, поряд з якими вона живе, поваги до їхньої культури, традицій, віри, звичаїв, обрядів та ін.

Література

1. Болгаріна В. С. Культура і полікультурна освіта / В. С. Болгаріна, І. Ф. Лощенова // Шлях освіти. – 2002. – № 1. – С. 2–6.
2. Грачотті С. Сила плюралізму / С. Грачотті // Тиждень. – 2009. – 9 жовт., № 41. – С. 30–32.
3. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Вибр. пр. : [у 3 т., 4 кн.] ; редкол.: В. П. Андрущенко (голова) та ін. – К. : Знання України, 2006. – Т. 1, кн. 2 : Історія. Публіцистика. Політологія / упорядкув. та прим. В. М. Погребенника. – 2007. – С. 49–194.
4. Ісаєвич Я. Д. Києво-Могилянський колегіум / Ісаєвич Я. Д., М. О. Максимович // Історія української культури. У 5 т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 564–575.
5. Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / Петр Федорович Каптерев ; под ред. А. М. Арсеньева. – М. : Педагогика, 1982. – 704 с.
6. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 656 с.
7. Костомаров М. И. О преподавании на южнорусском языке / М. И. Костомаров // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.) : [хрестоматія] ; [ред. Л. Д. Березовська та ін.] – К. : Наук. світ, 2003. – С. 31–34.
8. Кримський С. Б. Впродовж століть Україна завжди була невід’ємною

- частиною Європи / С. Б. Кримський // Війни і мир / за заг. ред. Л. Івшиної. – К. : Укр. прес-група, 2004. – С. 511–521.
9. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Кримський С. Б. – К. : Києво-Могилян. акад., 2008. – 367 с.
10. Левківський М. В. Історія педагогіки : [навч. посіб.] / М. В. Левківський, О. М. Микитюк ; за ред. М. В. Левківського. – Х. : ОВС, 2002. – 240 с.
11. Матвєєва Л. Л. Культурологія : курс лекцій : навч. посіб. / Л. Л. Матвєєва. – К. : Либідь, 2005. – 512 с.
12. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори : у 2-х кн. / Русова С. Ф. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – 235 с.
13. Русова С. Ф. Дитячий сад на національному ґрунті / С. Ф. Русова // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ – ХХ ст.) : [хрестоматія] ; [ред. Л. Д. Березовська та ін.] – К. : Наук. світ, 2003. – С. 144–150.
14. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990–1991. – Т. 1. – 592 с. – (Пам'ятки історичної думки України).
15. Яковенко Н. «Україна між Сходом і Заходом»: проекція однієї ідеї / Н. Яковенко // Паралельний світ. Дослідження із історії уявлень та ідей в Україні ХVІ–ХVІІ ст. – К. : Критика, 2002. – С. 233–266.
16. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко – 3-тє вид., переробл. та розшир. – К. : Критика, 2006. – 584 с.